

کلیدهای قرآن و حدیث

نویسنده

مجتبی رحماندوست

عضو هیئت علمی دانشگاه تهران

تهران ۱۳۹۰

سرشناسه : رحماندوست، مجتبی، ۱۳۳۳ -
 عنوان و نام پدیدآور: کلیدهای قرآن و حدیث / نویسنده: مجتبی رحماندوست.
 مشخصات نشر : تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۹۰.
 مشخصات ظاهری : شانزده، ۱۳۰ ص.
 شابک : ۷-۲۶۹-۱۲۱-۶۰۰-۹۷۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

یادداشت : نمایه.

موضوع : قرآن -- کتابشناسی
 موضوع : قرآن -- علوم قرآنی -- نرم‌افزار
 موضوع : اسلام -- واژه‌نامه‌نویسی
 موضوع : زبان عربی -- واژه‌نامه‌نویسی
 موضوع : علوم اسلامی -- نرم‌افزار
 رده‌بندی کنگره : ۱۳۹۰ ک ۸ ۵/۳ BP
 رده‌بندی دیویی : ۲۹۷/۰۳
 شماره کتابشناسی ملی : ۲۴۵۰۱۵۰

کلیدهای قرآن و حدیث

نویسنده: مجتبی رحماندوست

چاپ نخست: ۱۳۹۰؛ شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

حروفچینی و آماده‌سازی: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی

لیتوگرافی: موج؛ چاپ: سازنگ؛ صحافی: فاروس ایران

حق چاپ محفوظ است.

شرکت انتشارات علمی و فرهنگی

○ اداره مرکزی: خیابان افریقا، چهارراه حقانی (جهان کورک)، کوچه کمان، پلاک ۱۲۵
 کدپستی: ۱۵۱۸۷۳۶۳۱۳؛ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵۹۶۲۷؛ تلفن: ۱۵۸۷۵۹۶۹۷۰؛ فکس: ۸۸۷۷۲۵۷۲
 آدرس اینترنتی: www.elmifarhangi.ir info@elmifarhangi.ir
 ○ مرکز پخش: شرکت بازرگانی کتاب گستر، خیابان افریقا، بین بلوار ناهید و گلشهر، کوچه
 گلفام، پلاک ۷۲؛ کدپستی: ۱۹۱۵۶۷۳۴۸۳؛ تلفن: ۲۳-۲۲۰۲۴۱۴۰؛ تلفکس: ۲۲۰۵۰۳۲۶
 آدرس اینترنتی: www.ketabgostarco.com info@ketabgostarco.com
 ○ فروشگاه بک: خیابان انقلاب، رویه روی در اصلی دانشگاه تهران؛ تلفن: ۶۶۴۰۰۷۸۶

فهرست مطالب

مقدمه	نه
تعریف معجم و کتاب کلید	سیزده
سابقه معجم‌نگاری در فرهنگ اسلام	سیزده
ضرورت، اهمیت و فواید معجم‌نگاری	پانزده
فصل اول: ثمرات رواج معجم‌ها و بهره‌برداری از آن‌ها	
دسترسی به ابعاد مختلف موضوع	۱
رواج روحیه تحقیق	۱
افزایش جرئت علمی در اظهار نظرها	۲
حفظ هدف	۲
گشودن گره‌های علمی	۳
استفاده از نیروهای کم‌تخصص‌تر برای تهیه مواد خام تحقیق	۳
فصل دوم: مضار استفاده از معجم‌ها و مشکلات احتمالی	
برخورد آماری با همه موضوعات	۵
احساس بی‌نیازی کاذب از مقدمات علوم اسلامی	۵
به میدان آمدن سوداگران کم‌سواد	۶
بی‌احترامی به علمای گذشته	۶
فصل سوم: آسیب‌شناسی معجم‌نویسی	
سنگین بودن مراحل اولیه کار	۷

۸	حجیم بودن معجم‌ها
۸	حل نشدن یک تناقض
۱۰	نظریه تقدم پاک‌سازی بر نهیه معجم
۱۰	عادت نداشتن به استفاده از کتاب‌های کلید
۱۱	نگرانی از اظهار نظرهای غیر علمی
۱۱	حفظ قرآن در میان محققان
۱۱	تغییرات مکرر شماره صفحات کتاب‌های اصلی در چاپ‌های مجدد
۱۳	فصل چهارم: زمینه‌های کار معجم‌نویسی
۱۵	فصل پنجم: روش‌های کاهش حجم کتاب‌های کلید
۱۵	کاهش حجم در معجم‌های لفظی
۱۸	معجم‌های موضوعی
۱۹	فصل ششم: مراحل تحقیق درباره یک موضوع در منابع و متون اسلامی
۲۰	انواع کلیدها
۲۲	کلیدهای قرآن کریم و تفاسیر
۲۲	فهرست‌های لفظی قرآن کریم
۲۸	فهرست‌های موضوعی قرآن کریم
۴۰	سایر معاجم قرآنی
۴۷	کلیدهای تفاسیر قرآن کریم
۵۰	کلیدهای احادیث قدسی
۵۱	کلیدهای سنت
۵۲	کلیدهای سیره و سخنان پیامبر اکرم ﷺ
۵۷	کلیدهای سخنان امیرالمؤمنین علی علیه السلام
۵۷	نهج البلاغه
۵۷	کلیدهای الفاظ نهج البلاغه
۵۸	کلیدهای موضوعی نهج البلاغه
۶۴	غررالحکم و دررالکلم
۶۴	کلیدهای الفاظ غررالحکم و دررالکلم

۶۵	کلیدهای موضوعات شرورالحکم و دررالكلم
۶۶	کلید احادیث حضرت فاطمه زهرا علیها السلام
۶۶	کلید احادیث امام حسن مجتبی علیه السلام
۶۷	کلید احادیث امام حسین علیه السلام
۷۰	کلید احادیث امام سجاده علیه السلام
۷۰	کلیدهای لفظی صحیفه سجاده
۷۱	کلیدهای موضوعی صحیفه سجاده
۷۲	کلیدهای کتابهای حدیث شیعه
۷۲	کلیدهای کتابهای احادیث تفسیری
۷۳	کلیدهای مجموعه‌های حدیثی قدیم
۷۳	کلیدهای لفظی
۷۸	کلیدهای موضوعی
۸۰	مجموعه‌های جدید موضوعی حدیث
۸۳	فصل هفتم: نرم‌افزارهای علوم اسلامی
۸۳	نرم‌افزارهای قرآن و تفسیر
۸۳	نورالانوار ۲
۸۴	قرآن در اینترنت - نسخه ۳
۸۵	الرحمن
۸۶	سلام
۸۷	صبای ۲ (قرآن برای نوجوانان)
۸۷	نبأ
۸۸	نورالطریق (نرم‌افزار قرآنی ویژه تلفن همراه)
۸۸	جامع تفاسیر نور
۹۰	سلیم
۹۱	جامع الاحادیث ۲/۵
۹۱	گنجینه روایات نور
۹۲	نرم‌افزارهای عترت
۹۲	نهج البلاغه
۹۲	صحیفه سجاده

۹۳	 جوامع حدیثی
۹۳	 احکام و فقه اصول
۹۸	 نرم افزار اصول
۹۸	 عقاید فلسفه و حکمت
۱۰۰	 عرفان
۱۰۱	 تاریخ و رجال
۱۰۴	 اطلاعات عمومی
۱۰۴	 قابلیت مشترک نرم افزارهای نور
۱۰۴	 امکانات عمومی
۱۰۵	 امکانات پژوهشی نرم افزارهای مرکز کامپیوتری علوم اسلامی
۱۰۵	 سایر امکانات نرم افزارهای مرکز کامپیوتری علوم اسلامی
۱۰۶	 امکانات جانبی
۱۰۷	 منابع و مأخذ
۱۱۱	 فهرست اشخاص
۱۱۹	 فهرست کتابها

مقدمه

از هنگامی که کامپیوتر به جای وسایل محاسباتی قدیم به کار گرفته شده است انسان تمایل بیشتری به سرعت دادن به فکر و عمل نشان می‌دهد و گام‌های مؤثری برای دسته‌بندی انبوه متراکم علوم برمی‌دارد که ذخیره قرن‌ها تلاش بشر است. اکنون، سال‌هاست که خوانندگان، مذاق کثکول‌پسندی خود را از دست داده‌اند. رده‌های متوسط و معمولی مردم نیز به سان اندیشمندان و محققان کمتر به کتاب‌ها و مجموعه‌هایی گرایش دارند که حاوی مطالب گوناگون و متنوع‌اند. تاریخ مصرف یادداشت‌های پراکنده و کتاب‌هایی که از هر دری سخنی به میان می‌آورند سر آمده و تألیف کتاب‌هایی که به موضوع یا موضوعاتی محدودند سال‌هاست که شیوه رایج بازار تألیف و تحقیق شده است. گرچه ممکن است گاهی تألیفاتی با موضوعات نامشخص طرفدارانی بیابند، اما قطعاً این تألیفات حلقه‌ای از زنجیره ناگسستگی تحقیقات متفکران و صاحب‌نظران نیستند.

با گسترش دامنه علوم، ذهن تخصص‌گرای انسان متفکر میل بیشتری به تخصصی‌تر شدن موضوعات کتاب‌ها و مدارک علمی نشان داده است. محققان همواره می‌کوشند در برخورد با مجهولات بدون اتلاف وقت و گسستن رشته تحقیقات و مطالعات و افکارشان، در کوتاه‌ترین زمان ممکن به پاسخی مطمئن و قطعی برسند.

در عرصه فناوری و علوم تجربی، امکان بیشتری برای خلق آثار تخصصی

هست؛ بنابراین، در این قبیل موضوعات آثاری بسیار دقیق تألیف شده‌اند که موضوع اصلی کتاب، از ابتدا تا انتهای آن، کاملاً حفظ شده است. بنابراین، برای محققانی که در جست‌وجوی موضوعات یادشده‌اند، راه‌های کوتاه‌تری در پیش است، خصوصاً امروزه که با استفاده از ابزارهای کوچک و بزرگ محاسباتی به سرعت می‌توانند الگوهای منابع تحقیق را بر سوژه مورد نظر منطبق کنند. اگر تکامل ابزار و روش‌های محاسبه را به موضوعی شدن تألیفات مزبور نیز بیفزاییم، به تفاوت عظیم نتایج تحقیق میان گذشته و حال پی می‌بریم. ابزارها هر روز کامل و کامل‌تر شده‌اند و امروزه ابررایانه‌ها و حتی رایانه‌های متوسط و کوچک یاورانی توانمندند که در کمال فروتنی به یاری انسان محقق شتافته‌اند، اما در موضوعات اجتماعی، ادبی، سیاسی، مذهبی و مسائل غیر تجربی، برخوردی دقیق، محاسباتی و آماری، در عرصه‌های علوم تجربی امکان ندارد. بنابراین، در برخورد با تألیفات و منابع گران‌قدر تاریخی، که نفس استاد به آن کتاب‌ها و استفاده از آن‌ها موضوعیت دارد، به جز تهیه کتاب‌های کلید مناسب برای هر کدام راهی نیست.

شاید بتوان گفت فرهنگ‌های لغت از نخستین کتاب‌های کلید و تألیفات منظمی‌اند که در شاخه‌ای از ادبیات تألیف شده‌اند و ریشه در تاریخ دارند. دربارهٔ متون اصیل مذهبی، قرآن کریم و سخنان پیامبر ﷺ، تألیف کتاب‌های راهنما و کلید — به شکل امروزی آن — با اروپایی‌های غیرمسلمان آغاز شده است؛ چراکه تکامل ذهن ساختارگرا و نظم‌طلب محصول تأثیر متقابل انسان و ماشین است که در آن سرزمین‌ها رشد بیشتری داشته است. این سخن به آن معنا نیست که مسلمانان در این مسیر کوششی نکرده‌اند. مشهور است که کشف‌الآیات نخستین کلید قرآن است که از سوی میرزا محمد رضا عبدالحسین نصیری طوسی در ۱۰۶۷ ق، بیش از ۳۶۰ سال پیش، تهیه شده و پس از گذشت سال‌ها هنوز می‌توان از آن استفاده کرد.^۱ اما پیش از آن، در قرن نهم، آیه‌الآیات فرقانی را احمد بن محمد المدون نیشابوری، زنده در ۸۹۱ ق، (به عربی) تألیف

۱. این کتاب به صورت ملحق به آخر قرآن کریم در انتهای بعضی از چاپ‌ها منتشر شده است.

کرد و چه بسا پیش از آن نیز آثاری به رشته تحریر درآمده باشد.^۱ تلاش علامه محمدباقر مجلسی (درگذشته ۱۱۱۱ ق) نیز در آوردن آیات قرآن کریم در ابتدای هر موضوع و ذکر تفسیر آن‌ها پیش از نقل روایات مربوط به موضوعی خاص در کتاب گران سنگ بحار الانوار، در واقع گونه‌ای طبقه‌بندی آیات و تفسیر موضوعی آن‌هاست. اگر این آیات را از دل مجموعه بحار الانوار بیرون آوریم و جداگانه منتشر کنیم، بیش از پیش ارزش این کار را درک می‌کنیم.^۲ در این صورت با معجمی موضوعی از آیات قرآن روبه‌رو خواهیم شد که ۹۰ موضوع اصلی و ۱۴۰۰ موضوع فرعی دارد و به‌واقع نخستین معجم موضوعی آیات قرآن کریم است.

با این حال همان‌طور که گفته شد این دانش به دست غربیان تحول و تکامل یافت، از این رو، مستشرقی فرانسوی به نام ژول لایبوم،^۳ در ۱۸۷۸ م، مجموعه موضوعی قرآن کریم را از ترجمه فرانسوی قرآن کریم با نام تفصیل الآیات القرآن الحکیم تدوین و پس از آن مستشرق مسیحی هموطن او ادوارد مونتیه^۴ آن را تکمیل کرد و المستدرک را به آن افزود. از سوی دیگر، معجم الفاظ قرآن کریم - موسوم به نجوم الفرقان فی اطراف القرآن^۵ - را مستشرق معروف آلمانی گوستاو فلوگل^۶ تهیه کرد و به کوشش محمد دبیرسیاقی در ایران منتشر شد و معجم هفت جلدی سخنان پیامبرگرامی اسلام ﷺ در کتب اهل سنت را آرنت یان ونسینک^۷ هلندی پایه‌گذار و نخستین جلد آن در ۱۹۳۶ م منتشر شد و محمد فؤاد عبدالباقی آن را از زبان انگلیسی به عربی برگرداند و بعدها مسلمانان این راه را دنبال کردند.^۸ در سال‌های پایانی نخستین دهه انقلاب اسلامی، هنگامی که این یادداشت‌ها را می‌نوشتیم تا به شکل مقاله‌ای به یکی از مراکز علمی عرضه کنیم، نهضت

۱. هاشم‌زاده، محمدعلی، دانشنامه قرآن، به کوشش بهاء‌الدین خرمشاهی، «کتاب‌شناسی طبقات آیات»، ص ۱۸۲۴.
۲. همان‌جا.

3. Jules, la Beaume 4. Edouard Montier

۵. Concordance of the Quran در ۱۸۴۲ م در لایپزیک منتشر شد.

6. Gustav Flugel (1802-1870)

7. Arent Jan Wensinck (1881-1939)

۸. برای نمونه می‌توان از کتاب‌های: ترتیب زیبا، فتح‌الرحمن، المرشد و مفتاح کنوزالقرآن نام برد.

معجم‌نویسی این چنین رونق نگرفته بود و همین دغدغه سبب شکل‌گیری مواد اولیه این کتاب شد. خوشبختانه اکنون می‌توان گفت که طی این سال‌ها قدم‌های مؤثری در این راه برداشته شده است. با این حال، هنوز به جایگاه واقعی خود نرسیده و به اصلاح شیوه‌های قدیمی و دستیابی به روش‌هایی که استفاده از معجم‌ها را سودمندتر و با دوران معاصر متناسب‌تر کند، نیازمندیم.

بر کسانی که لزوم رواج چنین آثاری را به‌خوبی درک کرده‌اند فرض است که گام‌های مؤثرتری را برای تولید کتاب‌های کلید متون اسلامی بردارند و با مطرح کردن نقش، کارکرد و اهمیت این کتاب‌ها اندیشمندان را به استفاده بیشتر از آن‌ها تشویق کنند. این نوشتار قدم ناچیزی است در این طریق.

این کتاب می‌تواند کتاب کمک‌درسی برای دروس متون حدیث، متون نهج‌البلاغه، قرأت متون تفسیری، متون اسلامی، متون تخصصی اسلامی و موارد مشابه باشد. در ضمن، در صورتی که در رشته‌های علوم انسانی، تحقیقی به دانشجویان ارائه شود، که منابع اصلی آن قرآن و سنت باشد، این کتاب می‌تواند یاور دانشجو در تحقیقات علمی و دستیار او در راهیابی به منابع اصیل اسلامی باشد.

قبل از ورود به متن کتاب، بر خود لازم می‌دانم که از عزیزانی که در به ثمر رسیدن این اثر، مرا یاری کرده‌اند سپاسگزارم. از همکاران شرکت انتشارات علمی و فرهنگی و به‌ویژه مدیرعامل فرهیخته آن و همچنین سرکار خانم مرضیه حکمتی که در نسخه‌پردازی و ویراستاری این اثر تلاش زیادی داشته‌اند سپاسگزارم. از برادرم جناب آقای مختار مجاهد دانشجوی دوره دکتری زبان و ادبیات عربی نیز، که در تکمیل و به‌روزرسانی اطلاعات مندرج در این کتاب زحمات فراوانی را متحمل شده‌اند، سپاس ویژه دارم.

نگارنده معتقد به بی‌عیب بودن کتاب و درست بودن همه اطلاعات موجود در آن نیست. از محققان گران‌سنگ و اساتید بزرگوار انتظار می‌رود که با ارائه اصلاحات پیشنهادی خود به ناشر کتاب و یا پست الکترونیکی rahmandost@ut.ac.ir اینجانب را قرین منت خویش سازند.

مجتبی رحماندوست